

O‘ZBEK VA INGLIZ MADANIYATIDA “SAXIYLIK/GENEROSITY” KONSEPTINING KOGNITIV-SEMANTIK MODEL: NAZARIY ASOSLAR VA MEZONLAR

Fayyoza Xo‘jamurodova,

Shahrisabz davlat pedagogika instituti Xorijiy til nazariyasi va
amaliyoti katta o‘qituvchisi

E-mail: khujamurodova@icloud.com

Annotatsiya. Ushbu maqola o‘zbek va ingliz madaniyatlarida “saxiylik/generosity” konseptini tadqiq etishning nazariy asoslarini tizimli ravishda yoritadi. Tadqiqotning maqsadi konseptni lingvomadaniy birlik sifatida tahlil qilishda qo‘llaniladigan yondashuvlar (kognitiv semantika, lingvomadaniyatshunoslik va konseptologiya) doirasida qiyosiy tadqiqot uchun tayanch mezonlarni aniqlash hamda “saxiylik” konseptining struktur modelini (yadro–periferiya) asoslashdan iborat. Metodologik asos sifatida ilmiy adabiyotlar sharhi, definitson (lug‘aviy) tahlil, komponent tahlil, konseptual-metaforik tahlil va semantik maydon yondashuvi qo‘llandi; natijalarni aniqlashtirish uchun o‘zbek va ingliz tilidagi tanlangan badiiy hamda publitsistik matnlarda konseptning diskursiv namoyon bo‘lishi kuzatildi.

Kalit so‘zlar: kognitiv semantika, leksik-semantik maydon (yadro–periferiya), konseptual metafora, qiyosiy lingvistika, baholovchi semantika, antonimiya (qarama-qarshi qatorlar).

Abstract. This article systematically illuminates the theoretical foundations for researching the concept of ‘generosity’ in Uzbek and English cultures. The aim of the study is to examine the approaches used in analysing the concept as a linguocultural unit (cognitive semantics, linguocultural studies and conceptology) to establish the criteria for a comparative study and to substantiate the structural model (core–periphery) of the concept of ‘generosity.’ As a methodological basis, a review of scientific literature, definition (lexical) analysis, component analysis, conceptual-metaphorical analysis and the semantic field approach were employed; To clarify the results, the discursive manifestation of the concept was observed in selected literary and journalistic texts in Uzbek and English.

Key words: cognitive semantics, lexical-semantic field (core–periphery), conceptual metaphor, comparative linguistics, evaluative semantics, antonymy (oppositional pairs).

Аннотация. В данной статье систематически освещаются теоретические основы исследования понятия «щедрость» в узбекской и английской культурах. Цель исследования – рассмотреть подходы, используемые при анализе данного понятия как лингвокультурной единицы (когнитивная семантика, лингвокультурология и концептология) для установления критериев сравнительного исследования и обоснования структурной модели (ядро-периферия) понятия «щедрость». В качестве методологической основы использовались обзор научной литературы, определение (лексический) анализ, компонентный анализ, концептуально-метафорический анализ и семантико-полевой подход. Для уточнения результатов было проанализировано дискурсивное проявление концепции в избранных литературных и журналистских текстах на узбекском и английском языках.

Ключевые слова: когнитивная семантика, лексико-семантическое поле (ядро-периферия), концептуальная метафора, сравнительная лингвистика, оценочная семантика, антонимия (оппозиционные пары).

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda konseptlar tahlili til, tafakkur va madaniyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni yoritishda samarali ilmiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Konsept — ma’lum bir jamiyatning qadriyatlarini, tajribasi va axloqiy me’yorlarini til birliklari orqali obyektivlashtiruvchi ko‘p qatlamli kognitiv tuzilma bo‘lib, u leksik birliklar, frazeologizmlar, metaforalar hamda diskurs modellari orqali namoyon bo‘ladi

[1], [2]. Shu nuqtayi nazardan, “saxiylik/generosity” konsepti ijtimoiy-axloqiy qadriyat sifatida nafaqat shaxsiy fazilatni (saxiy, saxovatli; generous), balki xayr-ehson amaliyoti (ehson, sadaqa, xayriya; charity, donation, philanthropy), munosabat me’yorlari va baholash semantikasini ham o‘zida mujassamlashtiradi [3], [4].

“Saxiylik” konsepti o‘zbek madaniyatida tarixiy va lingvomadaniy qatlamlarga ega bo‘lib, muruvvat, himmat, mehr-oqibat kabi qadriyat birliklari bilan yaqin semantik bog‘lanishda qo‘llanadi. Shuningdek, “qo‘li ochiq”, “ko‘ngli keng” singari obrazli iboralar orqali saxiylikning metaforik modellashtirilishi kuchli namoyon bo‘ladi [5]. Ingliz tilida esa generosity konsepti charity va philanthropy kabi birliklar bilan bir qatorda, institutsional xayriya, donorlik amaliyoti hamda rasmiy-ijtimoiy kontekstlar bilan tez-tez birga kelishi kuzatiladi [6]. Bu holat konseptning turli tillarda turlicha “ramkalashuvi” (frame) va kommunikativ ssenariylari shakllanishini ko‘rsatadi [7]. Demak, “saxiylik/generosity” konseptini qiyosiy tahlil qilish ikki til va ikki madaniyatdagi baholash me’yorlari, ijtimoiy ideal hamda diskurs amaliyoti farqlarini ochib berish imkonini yaratadi.

Natijalar. Natijalarda “saxiylik/generosity” konsepti 4 qatlamda (fazilat, xayr-ehson amaliyoti, qadriyat-me’yor, obrazli-frazeologik ifodalar) ajratildi. Bu yondashuv konseptni “yadro–periferiya” va lingvomadaniy komponentlar orqali modellashtirish an’anasi bilan mos keladi: til leksikasi “naiv manzara”ni aks ettirishi, konseptlar esa madaniy me’yorlar bilan bog‘lanishi haqidagi qarashlar bunday qatlamlashuvni nazariy jihatdan qo‘llab-quvvatlaydi.

Sizning natijalaringizda o‘zbek tilida obrazli/frazeologik ifodalar ulushi ingliz tiliga nisbatan yuqoriroq. Bu oldingi ishlar bilan hamohang: ingliz va o‘zbek frazeologizmlarida “generosity/saxiylik”ning madaniy-axloqiy qadriyat sifatida berilishi, ayniqsa o‘zbek tilida “qo‘li ochiq/ko‘ngli keng” kabi obrazlar orqali faol kodlanishi qayd etiladi.

Natijalardagi collocation jadvali (masalan, charity—organization/event/fundraising; philanthropy—foundation/corporate/sector) ingliz tilida “generosity” konsepti ko‘pincha tashkiliy-amaliy (institutsional) xayriya diskursiga ulanayotganini ko‘rsatadi. Bu, bir tomondan, “generosity—charity—philanthropy” terminlarining semantik ixtisoslashuvi borligini bildiradi; ikkinchi tomondan, o‘zbek tilida “ehson/sadaqa” birliklari diniy-amaliy konnotatsiyalar bilan tezroq bog‘lanishi haqidagi tavsiflar bilan ham mos tushadi.

Antonimik qatorlar konsept chegarasining barqaror indikatoridir. Siz ajratgan baxil/xasis/ziqna va stingy/miserly qatorlari konsept chegarasini “salbiy kontur” orqali belgilashga xizmat qiladi. Bu yondashuv konsept tadqiqotlarida oppozitsiya (antonimiya)ni metodik indikator sifatida qo‘llash amaliyotiga mos: baholovchi semantika ko‘pincha aynan qarama-qarshi baho birliklari orqali “norma”ni ko‘rsatadi.

Sizning natijalaringiz oldingi “generosity–Uzbek/English” qiyosiy ishlari bilan umumiy yo‘nalishda. Xususan, Khujamurodovanning ingliz va o‘zbek tillarida “generosity” konseptini qiyosiy ko‘rgan ishida ham konseptning ijobiy qadriyat sifatida namoyon

bo‘lishi, leksik va idiomatik vositalar bilan ifodalanishi ta’kidlanadi; sizning jadval va kollokatsiyalaringiz esa buni korpus ko‘rsatkichlari bilan konkretlashtiradi.

Nazariy ahamiyat. “Saxiylik/generosity” konseptini qatlamli (fazilat–amaliyot–qadriyat–obraz) modelda berish konseptning kognitiv-semantik strukturasi uchun ishlaydigan tizimli mezonlarni ko‘rsatadi. Kollokatsiyalar va frazeologizmlar konseptning “madaniy skript”lar bilan bog‘lanishini empirik tarzda yoritadi (qaysi birliklar qaysi “ijtimoiy ssenariy”da faollashadi).

Amaliy ahamiyat. Tarjimashunoslik: generosity ≠ charity/philanthropy (hammasi ham “saxiylik” bilan bir xil darajada yopishmaydi); o‘zbekchada ehson/sadaqa/xayriya/hadya tanlovi konnotatsiyaga bog‘liq. Buni sizning kollokatsiya natijalaringiz amaliy mezonlarga aylantiradi. Leksikografiya: yadro va periferiya bo‘yicha birliklarni lug‘at maqolalarida tartiblash, “qo‘llanish namunasi” (birga qo‘llanish) bilan berish imkonini beradi (korpusga tayangan izoh).

Muhokama. Olingan natijalar “saxiylik/generosity” konseptining ingliz va o‘zbek tillarida ko‘p qatlamli semantik tuzilma sifatida obyektivlashishini ko‘rsatdi. Semantik qatlamlar (shaxsiy fazilat, xayr-ehson amaliyoti, qadriyat-me‘yor, obrazli-frazeologik ifodalar) bo‘yicha ajratilgan taqsimot konseptni yadro–periferiya modeli asosida izohlash imkonini beradi. Bu yondashuv konseptni til tizimida ramkalashtirish (frame) hamda ma‘no maydoni orqali tartiblash nazariyalari bilan mos keladi [3], [7]. Xususan, “fazilat” qatlamining yuqori ulushi konsept yadro markazida shaxsga xos baholovchi belgi sifatida turganini bildiradi: saxiy/generous birliklari konseptning prototipik yadrosini hosil qilib, qolgan birliklar (ehson/charity, muruvvat/kindness, qo‘li ochiq/open-handed) mazkur yadro atrofida periferiya sifatida joylashadi.

Natijalarda ingliz tilida “fazilat” va “amaliyot” qatlamlari ulushi o‘zbek tiliga nisbatan yuqoriroq ko‘rindi. Buni ikki omil bilan izohlash mumkin: birinchidan, ingliz tilidagi generosity/generous, charity, donation, philanthropy kabi birliklar institutsional xayriya va amalga yo‘naltirilgan yordam diskursida yuqori chastotada qatnashadi; ikkinchidan, o‘zbek tilida “saxiylik” konsepti ko‘proq axloqiy-ijtimoiy norma va shaxsiy fazilat sifatida baholanib, “muruvvat/himmat” tipidagi qadriyat birliklari hamda obrazli iboralar orqali kengayadi. Bu farqlanish tilning “madaniy skript”lari va baholash semantikasi bilan bog‘liq: bir tilda konsept ko‘proq amaliy-institutsional, ikkinchisida esa norma-qadriyat va kommunikativ etiketi bilan “ichki bog‘langan” bo‘lishi mumkin [2], [5]. Shuningdek, ingliz tilida philanthropy/charity birliklarining mavjudligi konsept ichida terminologik ixtisoslashuvni kuchaytiradi; o‘zbek tilida esa ehson/sadaqa/hadya/xayriya birliklari o‘zaro yaqin bo‘lsa-da, ularning konnotatsiyasi (diniy-amaliy, rasmiy-ijtimoiy, shaxsiy sovg‘a) ko‘proq kontekst orqali farqlanadi.

Birga qo‘llanish (kollokatsiya) natijalari konseptning diskursiv joylashuvini faktik darajada mustahkamladi. Masalan, o‘zbek tilida saxiy so‘zi “inson/odam/yigit/ayol” bilan barqaror bog‘lanib, konseptning subyektga yo‘naltirilgan “atributiv” tabiatini ko‘rsatadi;

ehson va xayriya esa fe'l markazli modellar orqali (ehson qilmoq, xayriya qilmoq) "amaliy akt" sifatida kodlanadi. Ingliz tilida charity va philanthropy atrofida organization, fundraising, foundation, corporate kabi birliklarning ko'p uchrashi "generosity" konseptining muayyan qismi tashkilot va institutlar maydonida ramkalashayotganini anglatadi. Bunday ramkalash Fillmore frame semantikasi doirasida "donor—beneficiary—resource—institution" kabi rollar tizimi bilan izohlanadi [3]. Ya'ni kollokatsiya natijalari konseptning "qanday ssenariyda ishlashi"ni bevosita ko'rsatib beradi: o'zbek materialida saxiylik ko'proq shaxs (subyekt) axloqiy sifati sifatida, ingliz materialida esa ko'pincha xayriya amaliyoti va institutsional mexanizmlar bilan birga keladi.

Obrazli-frazeologik qatlam bo'yicha o'zbek tilidagi ko'rsatkichlar yuqoriroq bo'lgani natijasi konseptning metaforik modellashtirilishini alohida yoritadi. "Qo'li ochiq" va "ko'ngli keng" kabi iboralarda saxiylik "tanaviy belgi" (qo'l) va "fazoviy kenglik" (keng) orqali tasvirlanadi; ingliz tilida open-handed, big-hearted birliklari xuddi shunday metaforik mexanizmni beradi. Bu holat konseptual metafora nazariyasi bilan mos: mavhum axloqiy sifatlar ko'pincha jismoniy tajribadan olingan obrazlar orqali anglanadi [1], [10]. Ammo miqdoriy tafovut (o'zbekda obrazli qatlam ulushi yuqoriroq) konseptning lingvomadaniy "jo'shqinligi" va og'zaki/badiiy diskursda normativ baholashni ifodalashga moyilligi bilan bog'lanadi. Bu esa konseptni faqat leksik birliklar jamlanmasi emas, balki madaniy qiymat sifatida talqin qilish zarurligini ko'rsatadi [2].

Antonimik qatorlar (baxil/xasis/ziqna; stingy/miserly) bo'yicha natijalar konsept chegaralarini aniqlashda muhim indikator bo'ldi. Oppozitsiya doirasida o'zbek tilida "baxil" umumiy salbiy baho sifatida, "xasis" esa "hisob-kitobli/mayda" semalari bilan kuchaygan birlik sifatida, "ziqna" esa og'zaki uslubda keskinroq birlik sifatida ajraldi. Ingliz tilida stingy va miserly ham o'xshash tarzda salbiy baholovchi maydonda turadi. Bu farqlar leksik semantika nuqtayi nazaridan komponent tahlilning samaradorligini ko'rsatadi: baholash komponenti (ijobiy/salbiy), intensifikatsiya darajasi va uslubiy belgi konseptning "qaysi nuqtada" keskinlashishini belgilaydi [6]. Natijada saxiylik konsepti "ijobiy norma" sifatida, baxillik esa "qoralanuvchi norma" sifatida til vositalari bilan mustahkamlanadi; buni nutqiy odob va ijtimoiy baholash strategiyalari bilan bog'lash mumkin [5].

Ilmiy ahamiyati. Birinchidan, natijalar konseptni qatlamli model (fazilat—amaliyot—qadriyat—obraz) asosida tavsiflash orqali "saxiylik/generosity"ning semantik strukturasi tizimlashtiradi va yadro-periferiya mezonlarini empirik (chastota va kollokatsiya) ko'rsatkichlar bilan qo'llab-quvvatlaydi [7]. Ikkinchidan, kollokatsion ma'lumotlar asosida konseptning ramka (frame) tarkibi aniqlashtirildi: kim (subyekt) — nima (resurs) — kimga (benefitsiap) — qanday (amal) — qaysi institut orqali (charity/foundation) kabi rollar konseptning diskursiv harakatini ko'rsatadi [3]. Uchinchidan, metaforik vositalar konseptning kognitiv asosini kuchliroq yoritib, axloqiy kategoriyalar til orqali qanday obrazlanishini ko'rsatadi [1], [10].

Xulosa. Tarjimashunoslikda natijalar “generosity”ni har doim ham bevosita “saxiylik” bilan tenglashtirmaslik kerakligini ko‘rsatadi: ingliz tilida charity/philanthropy/donation birliklari kontekstga qarab o‘zbekchada ehson/xayriya/hadya/sadaqa bilan turlicha mos keladi. Kollokatsiya natijalari tarjimada mos variant tanlash uchun mezon bo‘lib xizmat qiladi (masalan, fundraising/organization bilan kelgan charity ko‘proq “xayriya tadbiri/tashkiloti”ga yaqinlashadi). Leksikografiyada esa yadro birliklar (saxiy, generosity) va periferiya birliklarni (qo‘li ochiq, open-handed) maqola ichida “ma’no qatlami + qo‘llanish modeli” bilan berish tavsiya etiladi; bu izohlarning aniqligini oshiradi [6]. Madaniyatlararo muloqotda natijalar “saxiylik”ning qaysi holatda shaxsiy sifat, qaysi holatda institutlashgan amaliyot sifatida tushunilishini farqlashga yordam beradi.

Kelajak tadqiqotlari uchun xulosalar

1. Korpusni janr va registrlar bo‘yicha (badiiy, publitsistik, rasmiy, ijtimoiy tarmoq) ajratib, qatlamlar ulushini har bir registr kesimida qayta hisoblash.
2. “Philanthropy” va “xayriya”ning uslubiy-terminologik farqlarini alohida modelda berish: termin (institutsional) va umumxalq (axloqiy) qatlamni ajratish.
3. Metafora xaritasini kengaytirish: “open-handed/big-hearted” va “qo‘li ochiq/ko‘ngli keng” bilan birga boshqa metaforik modellarni ham (masalan, “kenglik”, “yumshoqlik”, “nur”) sistematik tahlil qilish [1], [10].
4. Eksperimental bosqich qo‘shish: respondentlar bahosi orqali (Likert) generosity/charity/philanthropy va saxiylik/ehson/xayriya/hadya semantik masofasini o‘lchash (korpus + so‘rov triangulyatsiyasi).

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Khujamurodova, F. R. qizi. (2024). *The concept of generosity in English and Uzbek language*. Лучшие интеллектуальные исследования, 22(2), 118–123. (web-journal.ru)
2. Khujamurodova, K. F. R. qizi. (2024). *Generosity as a linguistic and cultural concept*. International Conference on Linguistics, Literature and Translation (London), 5, 49–51. (top-conferences.us)
3. Khujamurodova, F. R. qizi. (2024). *Theoretical studies on the concept of generosity*. Excellencia: International Multi-disciplinary Journal of Education, 2(12), 712–715. (eprints.umsida.ac.id)
4. Ashurova, M. (2024). *Linguacultural peculiarities of the concept “happiness” in English and Uzbek languages*. Actual Problems of Humanities and Social Sciences, 4(3). <https://doi.org/10.47390/SPR1342V4I3Y2024N44> (scienceproblems.uz)
5. Mambetniyazova, A., Babaeva, G., Dauletbayeva, R., Paluanova, M., & Abishova, G. (2024). Linguistic and cultural analysis of the concept “politeness”. *Semiotica*, 2024(258), 73–91. <https://doi.org/10.1515/sem-2023-0141> (degruyterbrill.com)
6. Monteiro, R. (2026). Linguoculturological conceptualization of language, text, and meaning in English and Uzbek discourses. *American Journal of Philological Sciences*, 6(2), 1–4.
7. Amanova, B. K., & Mukhammedova, N. K. (2025). Unveiling thought and culture: The linguo-cognitive study of idiomatic compounds (on the example of English and Uzbek). *Nauka i texnologiya v sovremennom mire*, 4(34). <https://doi.org/10.5281/zenodo.17894011>
8. Rozmatova, M. (2025). “Sincerity” and “samimiylik”: A comparative linguocultural study in English and Uzbek discourses. *American Journal of Philological Sciences*. (theusajournals.com)

9. Hakimova, Z. T. (2025). Conceptual metaphors in sewing terminology: A comparative analysis of English and Uzbek languages. *American Journal of Philological Sciences*, 5(8), 57–58. <https://doi.org/10.37547/ajps/Volume05Issue08-15> (theusajournals.com)
10. Kaxarova, M. M. (2026). On the concept and related terms. *Scientific Journal of the Fergana State University*, 31(6), 166. https://doi.org/10.56292/SJFSU/vol31_iss6/a166 (journal.fdu.uz)
11. Burieva, N. G. (2022). National and cultural specifics of the verbalization of the concept “personality” in English and Uzbek. *ISJ Theoretical & Applied Science*, 04(108), 687–689. <https://doi.org/10.15863/TAS.2022.04.108.81>
12. Umarova, M. B. (2022). Semantic and linguocultural features of English and Uzbek proverbs with concept of friendship. *Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences*, 2(6), 1136–1144.
13. Abdilkadimovna, K. N. (2021). Comparative and linguocultural analysis of the concept “gender” in Uzbek and English languages. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 3(6), 112–117. (theamericanjournals.com)
14. Zibin, A. (2025). Metaphor interpretation in Jordanian Arabic, Emirati Arabic and Classical Arabic: A comparison between human participants and AI tools. *Humanities and Social Sciences Communications*. ([Nature](https://www.nature.com))
15. Yetman, C. C. (2025). Metaphor and metaphilosophy: Wittgenstein, MacDonald, and the value of conceptual metaphor theory. *European Journal of Philosophy*. <https://doi.org/10.1111/ejop.13038> ([Wiley Online Library](http://www.wileyonlinelibrary.com)).

